

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció tézisei

**HATALOM ÉS FALUSI TÁRSADALOM AZ 1950-ES
ÉVEKBEN**

TÜNTETÉSEK A KOLLEKTIVIZÁLÁS ELLEN

FARKAS GYÖNGYI

Budapest
2010

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJA ÉS CÉLKITŰZÉSEI

A diktatúra határait, társadalmi korlátait kereső történetírói szemlélet szerint a szocialista pártállam totalitárius rendszere nem tudta a társadalmat teljes mértékben uralni, irányítani, bármennyire is szerette volna. A társadalom tagjai nem az uralom passzív elszenvetői voltak, hanem aktív cselekvők, akik a rendelkezésükre álló szűk mozgástérben próbálták megőrizni a hatalomtól való viszonylagos függetlenségüket. Ha a történetíró ebből a nézőpontból közelít a szocialista korszakhoz, akkor a paraszti társadalom ötvenes évekbeli felbomlásának és a mezőgazdaság kollektivizálásának történetét nem írhatja le csupán a társadalmi autonómiák és a magántulajdonon alapuló paraszti kisüzemek felszámolására törekvő diktatórikus hatalomgyakorlás történeteként. A történet alakulására az érdekeiket védő gazdák is hatással voltak; lehetőségeik szerint késleltették, módosították, olykor meg is akadályozták a hatalom törekvéseit.

Az ötvenes évek faluját „csendes csatatérnek” nevezi Oláh Sándor egy székelyföldi kistáj, a két Homoród mente falvainak kollektivizálását és lakóinak túlélési stratégiáit elemző munkájában. Az állam és a falvak között „néma ütközetek hosszú sorozata” zajlott. A két fél közötti aszimmetrikus erőviszonyok reménytelenné tették az alullevők szembeszegülését a kényszerítő eszközök széles skálájával rendelkező hatalommal, ezért nyílt összeütközésre csak ritkán került sor. A túlélésért küzdő parasztok a beleegyezés, az engedelmesség látszatát színelve az ellenállás rejtett formáit alkalmazták. Szétírták a föld tulajdonjogát a családtagok között, engedély nélkül, feketén vágták le az állataikat, nem szolgáltatták be az államnak az előírt gabonamennyiséget, a rekvirálók elől elrejtették a terményt, az állatot stb. Az állam megítélésük szerint jogtalan eltulajdonítási gyakorlata ellen visszatulajdonítási cselekedetek sorozatát indították el. A „néma észrevétlenség bölcs taktikája” – amihez a helyi társadalom tagjainak együttműködésére, összefogására, szolidaritására is szükség volt – eredményesebb stratégia volt, mint az állami túlerővel való, a személyes szabadságot is veszélyeztető nyílt szembeszállás.

A rejtett, hétköznapi ellenállást James C. Scott az alávetett csoportokra általánosan jellemző, ésszerű érdekérvényesítési

gyakorlatnak tartja. A viszonylagosan hatalom nélküli rétegek, osztályok a világ különböző pontjain, társadalmi berendezkedéstől és kulturális környezettől függetlenül, meglepően hasonló védekezési eszközöket használtak és használnak.

A disszertáció azt vizsgálja, hogyan válik a „csendes csatátér” zajos ütközetek színhelyévé, miként lesznek az addig suba alatt ellenálló, a hatalmasokat ügyesen kijátszó, óvatos parasztokból a diktatórikus hatalommal nyíltan szembeszálló, vakmerő tüntetők. A kérdésre az ún. hosszú ötvenes években a kollektivizáló hatalom ellen irányuló falusi tüntetések elemzése révén próbálok meg válaszolni.

Amennyiben a korszak falusi társadalmának jellegzetes önvédelmi technikája a rejtett ellenállás volt, dolgozatomban kivételesnek mondható viselkedési formákról lesz szó. A tüntetések mikroszintű vizsgálata azonban lehetőséget nyújt arra, hogy érdekeik védelmében fellépő paraszti közösségeket figyelhessünk meg. Kollektív megmozdulásaik láthatóvá teszik a közösségen belüli kapcsolatok működését, és azt a folyamatot, amelynek során a község lakói a külső veszély hatására összetartó, szolidáris, a közös célokért nyíltan kiálló tömeggé szerveződnek. A kiélezett konfliktushelyzetben jól vizsgálhatók a hatalomgyakorlás helyi jellegzetességei, a helyi társadalom és a lokális hatalom közti viszony.

Az elemzésre kerülő tüntetések helyszíne egy-egy Szabolcs-Szatmár megyei falu. 1951 márciusában Tyukod és Porcsalma közvetlenül előtte termelészövetkezetekbe erőltetett paraszti lakossága tüntetett napokon keresztül a községi tanács előtt belépési nyilatkozataik visszaadását követelve. Ugyancsak közös fellépéssel és erőszakos akciókkal próbálták elérni céljaikat 1953 nyarán a megye több községében a Nagy Imre-féle kormányprogram bejelentése után a termelészövetkezetekből *azonnal* kilépni szándékozó téesz-tagok. 1960 februárjában pedig Nyírcsaholyban szerveztek tiltakozó felvonulást az asszonyok a község kollektivizálása ellen.

Szabolcs-Szatmár megye kiválasztása nem előzetes megfontoláson alapult, csupán azon a véletlenül múltott, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában elsőként a porcsalmi és a tyukodi tüntetések kivizsgálásával kapcsolatos ÁVH-

iratokra bukkantam. A további források felkutatásánál azonban már tudatosan törekedtem arra, hogy a paraszti ellenállás kollektív formáinak nyomait ugyanabban a megyében keressem: a hatalommal szembeszegülő falusiak többé-kevésbé hasonló gazdasági-társadalmi miliőből kerüljenek ki és részben azonos legyen az akcióikra reagáló hatalmi apparátus is. Az időpontok kiválasztásánál pedig az volt a döntő szempont – amennyire az ilyen jellegű akciók (vagy a források?) hiánya egyáltalán választási lehetőséget kínált –, hogy a kollektivizálás különböző szakaszaiban lezajlott tüntetések kerüljenek bemutatásra. Nemcsak a hatalomnak a parasztsággal és a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos politikája, kollektivizálási tervei és elszántsága változott meg több mint egy évtized alatt (más volt például 1953 nyarán, mint 1951 tavaszán), hanem átalakultak a paraszti társadalom ellenállását meghatározó körülmények is (az 1960-ban tüntetők viselkedésére befolyással voltak a korábbi, pl. 1956-ban szerzett tapasztalataik.)

A kollektivizálás elleni falusi megmozdulások elemzése során a következő kérdésekre kerestem a választ:

Miért jöttek létre ezek a tüntetések? Milyen helyzetekben érezte azt a falusi lakosság, hogy a rejtett ellenállás „hétköznapi” formái helyett nyíltan és közösen kell fellépnie a diktatórikus hatalommal szemben? Hogyan szervezték meg a község lakói vagy a termelőszővetkezetek tiltakozó tagjai kollektív akcióikat? Milyen szerepe volt ebben a falusi közösségen belüli hagyományos kapcsolatoknak és a termelőszővetkezetek által teremtett új munkaszervezeti és kommunikációs formáknak?

Hogyan viselkedett a tüntető tömeg? Milyen formában adott hangot tiltakozásának, hogyan fogalmazta meg követeléseit?

Hogyan reagáltak a regionális (megyei, járási) és a helyi hatalom képviselői a lakosság akcióira? Miként kriminalizálta az eseményeket a nyomozó és a büntető hatalom?

Ezek az elemzési szempontok határozzák meg a disszertáció szerkezetét is. A különböző időpontokban lezajlott tüntetéseket külön-külön vizsgálom, egy-egy nagyobb fejezet pedig a fenti kérdésekre adott válaszok szerint tagolódik.

A TÉMA MEGJELENÉSE A SZAKIRODALOMBAN, ELMÉLETI HÁTTÉR

A parasztság kollektív akcióit a szocialista korszakkal foglalkozó történeti irodalom csak az 1956-os forradalom vidéki eseményei kapcsán vizsgálta. Általános az egyetértés abban, hogy a diktatórikus hatalommal való nyílt szembezállás a válsághelyzetek kiéleződésétől eltekintve nem volt jellemző sem a magyar társadalom egészére, még kevésbé a falvakban élőkre. Politikai jellegű demonstrációk nem voltak, a munkahelyi konfliktusok a gyárak és üzemek falain belül maradtak. Az ötvenes évek első felében legfeljebb a köz- és élelmiszerellátás hiányai vagy a helyi társadalom egy-egy közismert személyének elhurcolása miatt mentek ki az utcára az emberek.

A parasztság 1956-os politikai aktivitásáról szóló vélemények is inkább a falusi népesség passzivitását, „rendparti forradalmiságát”, mintakövető magatartását hangsúlyozták. A levéltári források fokozatos hozzáférhetővé válása után változott csak meg a parasztság forradalom alatti szerepvállalásáról alkotott kép. A kutatók egy-egy helyi közösség akcióinak elemzése során elsősorban a látványos önszerveződést és a politikai vélemény- és akarattnyilvánítás tömegességét emelték ki.

A kollektív cselekvési formákról szóló elméleti irodalomból Charles Tillynek a tömegakciók változásaival és típusaival kapcsolatos megállapításait tudtam hasznosítani témám feldolgozásánál. A kollektivizálás ellen fellépő paraszti közösségek akciói leginkább a Tilly által reaktívnek nevezett formába sorolhatók. Tilly azokat a kollektív megmozdulásokat jelöli ezzel a címkével, amelyek az államhatalom fokozódó centralizációja, a helyi autonómiák zsugorodása és a tőkés piagazdaság expanziója ellen irányultak. Az éhséglázadásokat és a 19. század eleji angliai gépromboló mozgalmat sorolja ide. Ezeknek a térben és időben meglehetősen izolált megmozdulásoknak a jellegzetessége, hogy közvetlenül szerves kisközösségek talaján keletkeztek, céljuk e közösségek létét veszélyeztető külső körülmények elleni tiltakozás volt, a küzdelem tétje pedig a közösségek fennmaradása vagy az elproletarizálódás. Külső formai tekintetben mélyen ritualizáltak,

mivel a csoportkohézió folyamatos fenntartását megfelelő ideológiák hiányában szimbolikus cselekedetek töltötték be.

A disszertációban vizsgált kollektivizálás elleni falusi tüntetések kiváltó oka szintén a centralizált államhatalomnak a társadalmi autonómiák szűkítésére irányuló törekvése volt. A hatalom mesterséges társadalom-átalakító szándékai, hirtelen és erőszakos beavatkozása a dolgok természetes menetébe nem esett egybe a paraszti társadalom belső igényeivel.

A kollektivizálás elleni tiltakozások kerete a falu, résztvevői a falusi közösség egésze vagy a közösség azonos érdekű csoportjai (pl. téesz tagjai), akik maguk szervezték meg a hatalom elleni fellépésüket. A falvak megmozdulásai egymástól elszigeteltek, bár a tüntetésekről terjedő híreknek nagy szerepük van egymás aktivizálásában. A tüntetők célja a kollektivizálás előtti „eredeti” állapotok visszaállítása, az önállóságukat, egzisztenciájukat veszélyeztető külső követelések elhárítása. Követeléseik megjelenítéséhez, tiltakozásuk megformálásához saját kultúrájukból keresnek eszközöket.

A tüntető tömeg viselkedésének leírásánál és elemzésénél a tömeg-megmozdulások történeti, lélektani vonatkozásaival foglalkozó irodalom volt segítségemre, elsősorban Pataki Ferencnek a demonstráló tömegről szóló megállapításai.

FORRÁS ÉS MÓDSZER

A falusi tüntetések bemutatásához szinte egyedüli forrásaim a megmozdulások rendőrségi kivizsgálása során keletkezett iratok. A feltételezett szervezők ellen 1951-ben és 1953-ban az Államvédelmi Hatóság Szabolcs-Szatmár megyei Osztálya, 1960-ban pedig a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya „termelőszövetkezeti mozgalom elleni izgatás” gyanújával indított nyomozást. A kollektivizálás elleni kollektív megmozdulásokra alig találni utalást a párt- és a tanácsi szervek iratanyagában, mintha a hatalom tudatosan hallgatott volna (önmaga előtt is) a számára kedvezőtlen eseményekről. A nyilvánosságnak szóló propaganda, a sajtó természetesen szintén nem vagy csak nagyon áttételesen adott hírt róluk.

A kihallgatási jegyzőkönyveket, valamint az államvédelmi és rendőrtisztek jelentéseit tartalmazó irategyüttesek csak áttételesen vallanak a tényleges eseményekről. Elsősorban arról szólnak, hogy a nyomozók hogyan próbálták meg a hatalom politikai-ideológiai céljainak megfelelő bűnügyet konstruálni a történetekből. A tüntetések kriminalizálása során olyan történeteket hoztak létre, amelyek elrejtették az események valódi szereplőit és mozgatórugóit. Ezt többnyire az „ellenség” és a „kiskorú, manipulálható parasztság” kategóriáinak megteremtésével tették.

A nyomozás során megszólaló községi lakosok sem arra törekedtek, hogy vallomásaikban hiteles (a valóságot szerintük leginkább megközelítő) képet nyújtsanak a tüntetéseken való részvételükről, egyéni motivációikról. A gyanúsítottak és a tanúk nagy részének viselkedését a kihallgatási szituációban a védekezés, illetve társaik védelmezése határozta meg. Olyan hihető történeteket próbáltak meg elmondani az eseményekről, amelyekről úgy gondolták, hogy kihallgatóik szemében önmaguk, ill. társaik ártatlanságát igazolják.

A tüntetések rendőrségi kivizsgálása során keletkezett iratok azonban bármennyire is a hatalom és részlegesen a gyanúsítottként vagy tanúként kihallgatott személyek konstrukciói, „valóságos” elemekből épültek fel. A történetíró, miután dekódolta az ÁVH-nyomozók szövegeit, rátalálhat a valódi események nyomaira, amelyekből ezután összeállíthatja az általa legvalószerűbbnek tartott történetet.

A téma feldolgozásához olyan módszert választottam, amely leginkább megfelel a forrásadottságoknak. Kiindulópontom a rendőrségi vizsgálat során keletkezett iratok szövege volt. A textus aprólékos elemzésével próbáltam kibontani egyrészt a különböző reprezentációkat, a szöveg létrehozóinak szándékait, másrészt kerestem azokat a „valóságra” utaló nyomokat, amelyekből végül összeállt a kollektivizálás elleni tüntetések története.

A DISSZERTÁCIÓ EREDMÉNYEI

A kollektivizálás ellen fellépő paraszti közösségek tüntetéseinek elemzésével arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miért vált a „csendes csatatér”, az ötvenes évek falusi világa zajos

küzdelmek színhelyévé? A rejtett ellenállás „hétköznapi” eszközeivel a túlélésért küzdő falusi lakosság milyen helyzetekben érezte úgy, hogy nyíltan és közösen kell fellépnie a diktatórikus hatalommal szemben?

Minél elnyomóbb egy rendszer, annál nagyobbak azok az indulatok, amelyek a kollektív erőszakot előidézhetik, ugyanakkor annál kisebb az esélye az ilyen jellegű akciók létrejöttének. 1953 nyarának tüntetéseire olyan szituációban került sor, amikor egyrészt rendkívül nagy volt a falusi lakosság elégedetlensége, másrészt viszont láthatóan engedett a hatalom korábbi szorítása. A téészekbe kényszerből belépett emberek úgy gondolhatták, hogy az adott pillanatban a hatalommal való szembeszegülésük pozitív hatásai nagyobbak lehetnek, mint veszélyei.

Nehezebben értelmezhetőek ebből a nézőpontból az 1951-es és az 1960-as megmozdulások. Tyukod, Porcsalma és Nyírcsaholy lakói ugyanis éppen akkor lázadtak fel, amikor felerősödtek a paraszti társadalom feletti uralom megteremtésére irányuló hatalmi szándékok. Az itteni tüntetéseket a hatalom közvetlen perpresszív beavatkozása, a községek kollektivizálása idézte elő. Az elnyomás erősödése tehát ugyanúgy kiváltója lehetett a kollektív erőszaknak, mint gyengülése.

E három községben lezajlott megmozdulások közös jellemzője, hogy az emberek nem a kollektivizálási kampány során, hanem azután kezdtek el tüntetni, hogy már aláírták a belépési nyilatkozatot, megalakultak a téészek és a megváltozott feltételek között hozzá kellett volna kezdeniük a tényleges munkához. Ekkorra szűnt meg valószínűleg az a sokk-hatás, amit a kollektivizálás ténye és megvalósulásának módja okozott. A falu lerohanása, a többnyire idegenekből álló agitációs brigádok megjelenése és a lakosság hetekig tartó, véget nem érő zaklatása, megfélemlítése a szervezők tudatos stratégiája volt, amelynek az ellenálló gazdák megtörése volt a célja.

A győztes brigádok elvonulása után, akik megelégedtek a belépési nyilatkozatok aláírásának kikényszerítésével, látszólag megváltoztak az erőviszonyok. Az téesz-szervezők tömegei helyett a téészekbe kényszerített gazdálkodók most csupán néhány helyi és járási tanácsi funkcionáriussal, valamint pártaktivistával találtak szembe magukat, akiknek a téészek ún. megszilárdítása volt a

feladatuk. Azt kellett elérniük, hogy a gazdák kapitulációjának jelképes aktusa (a belépési nyilatkozat aláírása) valódi behódolás legyen, vagyis rávegyék őket az új helyzet elfogadására. A közös táblák kialakítását és a vetéstervezet elkészítését a termelészövetkezeti csoport gyűlésén forszírozó járási kiküldött vagy a parasztpartákon az állatok és a gazdasági felszerelések leltározását végző aktivisták elleni fellépés nagyobb sikerrel kecsegtetett, mint a kampány idején a tévesz-szervezők tömegeivel vagy a kitelepítéssel fenyegetőző tanácsitkárral való szembeszállás.

A lakosság kollektív akcióit előidéző helyzet(ek) jellemzőit keresve, további fontos szempont, hogy a kollektivizálás mindhárom vizsgált községben a gazdálkodók döntő többségét, csaknem az egész falut érintette. Közös sorscsapásnak tekintették, ami közös cselekvésre, a külső támadás elleni együttes fellépésre ösztönözte őket. A kívülről érkező veszély megerősítette a helyi társadalom belső kohézióját és felélesztette önvédelmi reflexeit. Az egyéni érdekek megegyeztek a csoport, a közösség érdekeivel.

Az egyéni és a közös érdekek egybeesésén túl valószínűleg az a tapasztalat is elősegítette az együttes fellépést, hogy a kollektivizálás során a gazdálkodók egyéni akcióikkal (elbújtak a szervezők előtt, féligéretekkel próbálták a döntést halogatni, a legszívósabban ellenállók belépésétől tették függővé csatlakozásukat stb.) nem tudták kivédeni a kollektivizáló hatalom támadásait. A rejtett ellenállás hétköznapi formái nem voltak sikeresen alkalmazhatóak az önállóságuk megőrzéséért folytatott küzdelemben. (Más kérdés, hogy amikor végül is el kellett fogadniuk a gazdálkodás új formáját, a termelészövetkezet keretein belül ezek a rejtett technikák a paraszti érdekérvényesítés nagyon fontos eszközeivé váltak.)

Kizárólag ezeknek a feltételeknek a meglétéből persze még nem következett az, hogy a lakosság a tanácsháza elé vonult tüntetni. A hatalommal való nyílt szembeszegülés veszélyeit csak néhány közösség merete vállalni, a kollektivizált községek döntő többsége nem. A megtorlástól való félelem nagy visszatartó erő volt. Minél több tapasztalatot szereztek az emberek a diktatórikus rendszer fegyelmező-büntető gyakorlatáról – a társadalom félelmeinek ében tartása és erősítése a hatalom tudatos manipulációs technikája volt – annál kevésbé mertek vállalkozni a korlátok átlépésére.

Ahol ez mégis megtörtént, ott többnyire valamilyen váratlan esemény vagy egy hír sokkoló hatása idézte elő a „gátszakadást”: a racionális megfontolások háttérbe szorultak és átadták helyüket az indulatoknak. A község néhány lakójának letartóztatása vagy az ennek veszélyéről szóló hír volt a közvetlen előidézője Porcalsmán, Tyukodon és 1953-ban Barabáson is a kollektív megmozdulásoknak. A paraszti közösség vészhelyzetbe került tagjainak védelmében fogott össze, és a község lakóinak szolidáris csoportja alakult át a kollektivizálás ellen lázadó, demonstráló tömeggé.

Az 1953-as tömegmegmozdulások keletkezésében is fontos szerepe volt annak a rémhírnek, hogy ha a termelőszövetkezeti csoportok tagjai időben nem jelzik kilépési szándékukat, akkor elszalasztják a régóta várt, kedvező lehetőséget. A hír okozta pánikhelyzet volt a kiváltója annak, hogy az önállósulni kívánó télesztagok felléptek a csoportok bomlását akadályozni igyekvő helyi hatalommal szemben. A kollektív akciók kialakulását nagy mértékben előmozdították a környező települések sikeres megmozdulásairól terjedő hírek is.

1960-ban a nyírcsaholyi asszonyok szintén mások példájából merítették a bátorságot, hogy szembeszálljanak a község kollektivizálást befejező hatalommal. Az itteni tüntetés létrejöttét az asszonyoknak a kollektivizálás során szerzett, a férfiakétól némileg eltérő tapasztalataival próbáltam magyarázni. A kampány során a közvetlen erőszak elsősorban a család döntéshozói, a férfiak ellen irányult. Az asszonyok, bár a téeszervezést a férfiakkal együtt élték át és tisztában voltak azzal, hogy férjeik kényszerhelyzetben írták alá a belépési nyilatkozatot, kapitulációjukat korainak gondolták és további ellenállásra, kitartásra buzdították őket. A tüntető asszonyok nemcsak a kollektivizáló hatalmat akarták befolyásolni demonstrációjukkal, hanem a férfiakat is.

Az asszonyok szerepe a többi tüntetésen is kiemelkedő volt. Általában mint feleségek és családanyák vettek részt a megmozdulásokon, és a letartóztatással fenyegetett férfiak védelmében léptek fel, valamint a családjuk biztonságos ellátását veszélyeztető politika ellen tiltakoztak. Elszántságukat az a hit is táplálta, hogy a hatalom (a döntően férfiak által képviselt hatalom) a nőkkel toleránsabb, nem bünteti őket olyan mértékben, mint a férfiakat.

Úgy tűnik, hogy bár a konkrét esetekből kiindulva többé-kevésbé le tudjuk írni azokat a körülményeket, amelyekben a tüntetések kialakultak, ezek azonban túl általánosak ahhoz, hogy arra a kérdésre is választ kapjunk, hogy miért pont ezeknek a községeknek a lakossága lépett fel nyíltan a hatalom ellen, és más paraszti közösségek hasonló szituációkban miért nem tették ezt. Valószínűleg a lázadó falvak társadalmának mikroszintű, egyénekig lemenő vizsgálata szolgálhatna erre magyarázattal. Érdekes elemzési szempont lehet a továbbiakban az is, hogyan alakult ezeknek a községeknek a további sorsa. A közös akciók élménye erősítette-összetartozásuk tudatát, vagy inkább a megmozdulások sikertelensége volt a meghatározó, ami a helyi társadalom atomizációját gyorsította fel.

A kollektív akciók megszervezése, ill. keletkezése szintén a vizsgálat tárgyát képezte. A tiltakozó tömeg kialakulásában a tudatos szervezés és a spontaneitás egyaránt szerepet játszott. Porcsalmán az előző nap megszervezett kis tiltakozó csoport akciója alakult át nyílt tömegdemonstrációvá. A rendőrség által őrizetbe vett társaik érdekében a község központjába vonuló téesz-tagokhoz spontán módon csatlakozott a község többi lakója. A szintén letartóztatással fenyegetett porcsalmai és tyukodi téesz-elnököket védelmező tömeg kialakulásához gyors szervezésre, a lakosság azonnali mobilizációjára volt szükség.

Tyukodon a termelőszövetkezeti csoport gyűlésein tüntettek az emberek. 1953 nyarán a téeszekből kilépni akaró tagok számára a termelőszövetkezetek munkaszervezete kínált szervezkedési lehetőséget: brigádonként munka közben beszéltek meg az esti összejövetelek helyét és idejét, esti gyűléseiken pedig a másnap reggeli akcióról döntöttek. A nyírcsaholyi tüntetés néhány asszony kezdeményezésére jött létre. A tiltakozó asszonyok toborzása egyrészt célzatos tevékenység volt, másrészt az információáramlás megszokott csatornáin keresztül is gyorsan terjedt a megmozdulás híre. Az asszonyok egyenként vagy csoportokba szerveződve jártak be a falu utcáit és szólították fel asszonytársaikat a délutáni tüntetésen való részvételre, valamint a további hírverésre.

A kollektív erőszak akkor jelent meg a tüntetők érdekérvényesítési módszerei között, amikor a helyi hatalmat

másként nem tudták együttműködésére szorítani. A konfliktus a belépési nyilatkozat körüli csatározásokban vált láthatóvá. A nyilatkozat birtoklása a tagok számára a szabadságot, a hatalom számára a nehezen létrehozott téeszkek megmaradását, a „rend” védelmét jelentette.

A tömegdemonstrációk helyszíne a helyi hatalom jelképes épülete, a tanácsháza vagy a csoportiroda előtti terület volt. A megmozdulások idején az épületben tartózkodtak a helyi hatalom képviselői és ide igyekeztek a tüntetés hírére a járástól és a megyétől kirendelt funkcionáriusok is. A tüntetők és a hatalom konfliktusa mint a „kintiek” és a „bentiek” szembenállása nyert térbeli formát. Porcsalmán a tüntetők azt követelték, hogy a bentiek jöjjenek ki a tüntetők közé. Az 1953-as megmozdulásokon és Nyírcsaholyban viszont a tüntetők akartak bejutni a irodába vagy a tanács épületébe, hogy hozzájussanak a belépési nyilatkozatokhoz. A hatalom tereinek megszállása a bentiek feletti uralom megteremtését is jelentette számukra. Az épületek „ostroma” – amelyre csak néhány községben került sor – azonban csak a tüntetők végső próbálkozása volt, amit a kollektív erőszak egyéb eszközeinek használata előzött meg.

A hatalom épületeit körülvevő embertömeg hatásgyakorlásának fontos eszköze volt a verbális erőszak: követeltek, fenyegetőztek, szidalmaztak. Szóbeli megnyilvánulásaiknak erős, megemelt hangon adtak nyomatékot. Kijelentéseik arról szóltak, hogy a helyi hatalom rajtuk élösködő képviselői hogyan tették tönkre őket. Ezt a tartalmat azonban különféle módon, többféle megfogalmazásban, községenként néha azonos nyelvi formába öntve mondták el.

A nyelvi agresszióknak a szitkozódásban, káromkodásban megnyilvánuló formáival az emberek elsősorban indulataiknak és megvetésüknek adtak hangot. A szidalmazó kijelentések tartalma úgy jeleníti meg a kommunista vezetőket, mint dologtalan, munkakerülő, másokon élösködő, értéktelen embereket, akik nem tartoznak a közösséghez és aljas, becestelen dolgokra kaphatók. Nem nehéz felfedezni e megítélés mögött az ún. hagyományos paraszti értékrend mércéjét, amelyben a tisztességes megélhetést biztosító szorgalmas munkának, a szülőföldhöz, a helyi közösséghez való ragaszkodásnak és a közösségen belüli presztízsnak fontos helye van. A tüntetések verbális jellegzetessége volt az is, hogy a tüntetők kisajátították a megszólalás jogát. A hozzájuk beszélni kívánó, többnyire a járási

vagy a megyei központból a „rendcsinálás” szándékával érkező funkcionáriusokat sokszor nem engedték szóhoz jutni. Nemcsak azért tették ezt, mert tisztában voltak a beszélők céljaival, az elhallgattatás szimbolikus aktusával dominanciájukat is kifejezésre juttatták.

A hatalom kollektivizálási tervei elleni nyilvános lázadás mindhárom időpontban bűnnek, az érvényben lévő jogszabályok szerint büntetendő cselekménynek számított. A bűnüldöző és igazságszolgáltató szervek olyan bűnügyként írták le a tüntetések történetét, amely leginkább megfelelt aktuális politikai-ideológiai céljaiknak. 1951-ben a tyukodi és a porcsalmi tüntetések kriminalizálása során szinte csak olyan személyeket büntettek, akik egyáltalán nem vettek részt a megmozdulásokban. Az ügyet csak ürügyként használták fel a hatóságok arra, hogy megszabaduljanak a falusi társadalom régi elitjétől és tekintélyesebb gazdáitól. Az indoklás ideológiai háttérét az osztályharcról és az ellenségről szóló tantételek adták. A kollektivizálás ellen lázadó lakosokat az „ellenség” által megtévesztett, manipulálható személyekként mutatták be. Az 1953-as és az 1960-as tüntetések kriminalizálása során elbeszélte történetek már közelebb álltak a feltételezett valósághoz, bár a bűnösök kiválasztásában továbbra is jelen voltak a politikai és ideológiai szempontok.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK, ELŐADÁSOK

A paraszti gazdálkodás felszámolása a kecskeméti járás területén. In: Rendi társadalom – polgári társadalom 5. Paraszti kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, öngazgatás. Gyula, 1994. 197-203.

Propaganda és agitáció. Kollektivizálás Veszprém megyében 1948-1956. In: Estók János (szerk.) *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1995-1997*. Bp., 1997. 285-319.

Paraszti társadalom és kollektivizálás Veszprém megyében 1948-1956. In: Oroszi Sándor (szerk.) *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2001-2004*. Bp., 2004. 224-243.

„Kövessétek a türkevei példát!” Az „első termelőszövetkezeti város” képe a propagandában. In: Örsi Julianna (szerk.) *Nagykunsági Közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban. Nagykun Kistérségi Tanulmányok 3. Túrkeve, 2004. 59-75.*

Összeesküvés-történet egy ÁVH-dossierében. *Századvég*, 39. 2006. 57-87.

Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai) *Aetas*, 2006. 4. 146-171.

„A moziban sok szépet láttam a termelőszövetkezeti csoportokról, és mégis a II. r. vádlottnak hittem” Egy „kulák-per” és szereplői 1950-ből. In: Horváth Sándor (szerk.) *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Bp., 2008. 94-116.

„...a külső látszat és a nagy hangoskodás dacára szemben állott a népi demokrácia társadalmi rendjével...” Kollektivizálás és ellenségteremtés (Tyukod, 1951.) *Korall* 36. 2009. 5-31.

Falfirkák és egyéb rend-ellenességek, Lajosmizse, 1960-61. *Tizedek* (Kövér György 60. születésnapjára) 2009. 69-81.

„Majd a tömeg hangulata mind élesebb kezdett lenni...” Tüntetések a kollektivizálás ellen (1951)

Elhangzott a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület által „A politika társadalomtörténete” címen 2008. augusztus 29-30-án Túrkevéren rendezett konferencián. Megjelenés alatt.

Valóság és konstrukció. A porcsalmi tüntetés és az ÁVH.

Elhangzott az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, az MTA Pécsi Területi Bizottsága valamint a Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézete által „Megfigyelők és megfigyelték” címen 2008. október 7-8-án Pécsen rendezett nemzetközi konferencián. Megjelenés alatt. (ÁBTL)